

Мацієвський Юрій (м. Остроз)

ЧОМУ МАСОВІ ВБИВСТВА ПОЛЯКІВ НА ВОЛИНІ НЕКОРЕКТНО НАЗИВАТИ ГЕНОЦИДОМ[1]

Мета цієї статті – обґрунтувати тези про політичну і юридичну некоректність постанови Сейму РП про «геноцид» громадян II Речі Посполитої «українськими націоналістами». Суть геноциду – це спрямовані державою дії з метою дезінтеграції політичних та соціальних інститутів, тобто знищення передусім еліти народу, 2) підрив культури народу – мови, релігії, національних почуттів, 3) знищення економічних підстав існування народу, 4) масові вбивства представників цього народу.

Дії УПА, крім масових вбивств поляків, не підпадають під визначення геноциду. Дії окремої військово-політичної організації (УПА) не можна прирівнювати до цілеспрямованої державної політики винищення цілих народів, яку здійснювали уряди Туреччини щодо вірменів, нацистського Рейху щодо євреїв, чи Радянського Союзу щодо українців. Залишаючись заручником суспільних очікувань, правляча коаліція у Польщі здійснила крок, який не сприяє примиренню і порозумінню між Польщею та Україною, а, навпаки, дозволяє Росії ще більше грати на протиріччях, що існують між цими народами.

Заклик верхньої палати польського парламенту (Сенату) визнати дії «українських націоналістів» у східних воєводствах II Речі Посполитої (РП) геноцидом польського населення і наступна постанова Сейму є фактично і політично помилковими рішеннями. Прийняття цього формулювання більшістю Сенату (60 голосів, проти – 23, 1 – утримався) і Сейму (432 голоси, проти – 0, утрималося – 10) свідчить про переваги популістського дискурсу над відповідальним, раціональним дискурсом.

Про небезпеки політизації цього питання вже достатньо писали і говорили польські та українські вчені. Даємо посилання на перші коментарі [2,3,4]. Примітно, що невдовзі після прийняття цієї постанови, депутати Державної Думи РФ від КПРФ виступили з ініціативою «визнання злочинів українських націоналістів на території Волині геноцидом» [5]. Реакція в Україні також була

очікуваною – від обурення [6] до застережень [7] і намагання виробити асиметричну лінію поведінки [8].

Відразу зауважу, що я не виправдовую дії УПА. Масові вбивства поляків у Східній Галичині, Волині мали місце, і це визнають українські політики та історики. Водночас, об'єктивні польські історики й інтелектуали визнають, що фізичне насилля зі сторони українців було реакцією на структурне і фізичне насилля зі сторони поляків. Однак здомінований популістами польський Сейм воліє цього не помічати. Вкрай необхідно знайти коректне академічне і політичне формулювання, яке б дозволило примирити, а не роз'єднувати народи. «Волинська трагедія» чи «Волинська різанина», вочевидь, є частиною політизованих дискурсів в Україні і Польщі. Політизоване використання поняття «геноцид» (*Ludobójstwo*) у постанові польського Сейму є помилковим з точки зору класичних і сучасних досліджень геноциду.

Сутність геноциду

Постанова Сенату Польщі від 8 липня 2016 р. і Сейму від 22 липня 2016 р. у яких події 40-х років на Волині названі актом «геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речі Посполитої», беруть до уваги лише зовнішню відповідність ознак геноциду (масові вбивства) [9] тому, що відбувалося на Волині у 1943 р., але не добачають суті того, що польський правник Рафаель Лемкін окреслив поняттям «геноцид» [10]. Крім того, це формулювання переоцінює можливості «українських націоналістів» (ОУН і УПА), але жодним чином не згадує тих громадян II Речі Посполитої, які загинули від дій Армії Крайової (АК).

У своїй найвідомішій праці (1944 р.) Р. Лемкін визначає геноцид, як «скоординовану стратегію знищення групи людей, процес, який може бути досягнутий шляхом повної анігіляції, а також стратегій, які підривають базові засади існування групи, включаючи мову, культуру та економічну інфраструктуру». В іншому місці він пише, що «геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації, за винятком випадків масових вбивств усіх членів нації. Він задуманий, скоріше, як скоординований план різних дій, спрямованих на дезінтеграцію базових засад життя національних груп, з метою знищення самих цих груп. Такий план мав би на меті дезінтеграцію культури, мови, національних почуттів, релігії та економічних підстав існування національних груп, знищення особистої безпеки,

свободи, здоров'я, гідності та навіть життя людей, що належать до таких груп» [11].

Такі визначення вказують на те, що геноцид – це спрямовані дії, з метою 1) дезінтеграції політичних та соціальних інститутів, тобто знищення передусім еліти народу, 2) підрив культури народу – мови, релігії, національних почуттів, 3) знищення економічних підстав існування людей, 4) масові вбивства представників цієї групи.

Наступники Р. Лемкіна – Б. Гарф (Barbara Harff) і Т. Гурр (Ted R. Gurr) уточнюють початкове визначення геноциду як «просування і здійснення політик державою чи її агентами, які призводять до смертей значної частини групи...» [12]. В іншому дослідженні вчені прямо вказують на вирішальну роль держави в організації геноциду і інших форм групових репресій [13].

Подібну точку зору обстоює Рудольф Руммель (R. J. Rummel), який наголошує, що геноцид потрібно розуміти як спрямовані урядом вбивства людей через їхню приналежність до тієї чи іншої групи (Genocide should ordinarily be understood as the government murder of people because of their indelible group membership) [14].

Визнані дослідники геноциду Марк Левін (Mark Levene) [15], Ірвінг Горовітц (Irving Horowitz) [16] чи Адріан Галлахер (Adrian Gallagher) [17] звертають увагу на обмеження юридичного визначення геноциду, прийнятого у статті II Конвенції Генеральної Асамблеї ООН у 1948 р. «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», яке наголошує на проявах і виконавцях, але не бере до уваги структури і організаторів [18]. Зокрема, А. Галлахер стверджує, що геноцид здійснюється тоді, «коли джерело колективної влади (як правило держава) свідомо використовує свій владний потенціал для знищення групи ...в цілому чи її значної частини, залежно від відносного розміру групи» [19].

Вочевидь, насильницькі дії УПА (військово-політичної організації) проти мирного польського населення Волині і інших регіонів України не потрапляють під чотири ознаки геноциду, визначених Р. Лемкіним. Так, визнання масових вбивств тутсі у Руанді у 1994 р. геноцидом [20] викликало міжнародну критику, яка виходила з того, що масові вбивства тутсі урядовими і воєнізованими формуваннями гуту були реактивними, а не проактивними діями [21].

Найближче до волинських подій 1943 р., на нашу думку, належить конфлікт 1992–1995 рр. у Боснії і Герцеговині та окремі його епізоди, як масові вбивства сербами мусульман у Сребреніці у

1995 р. Хоча ці події були визнані Міжнародним кримінальним судом по колишній Югославії актами геноциду, Європейський суд з прав людини звернув увагу на те, що етнічні чистки, здійснені сербськими силами у БіГ, не становлять геноциду. Ніхто, однак, не заперечував, що дії сербів підпадають під визначення етнічних чисток.

Переважає більшість визнаних випадків геноциду були політично вмотивованими діями держави [22]. Хоч і дії УПА мали на меті «деполонізацію» Волині з метою створення етнічно однорідної території, їх не можна прирівнювати до систематичного і організованого винищення вірменів у Туреччині, Голокосту євреїв під час Другої світової війни, голодомору українців в СРСР чи масового знищення камбоджійців режимом «червоних кхмерів». Іншими словами, геноцид, або «цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами» може організувати лише держава. Ось чому звинувачення Сенатом Польщі «українських націоналістів» у геноциді населення II Речі Посполитої є некоректним. Ідеологічно розділена ОУН, яка діяла у підпіллі, та її військові формування не могли заступити собою держави, тобто здійснювати цілеспрямовану політику знищення цілого народу.

У пошуках нейтрального формулювання

Масові вбивства поляків загонами УПА є визнаним фактом. Так само визнаним фактом є вбивства українців, вчинені загонами польської Армії Крайової (АК). Прийняте в Польщі означення цих дій (відплатні акції – акcje odwetowe) є таким самим евфемізмом, як і українське формулювання – «Волинська трагедія».

Отож, яке формулювання було б прийнятним з академічної і політичної точок зору для взаємного примирення? Найбільш коректним вважаємо нейтральне поняття «етнічний конфлікт» та його специфічні прояви – «етнічні чистки» [23].

Обидва поняття визнані у науковій літературі та політичній практиці. Зокрема, останнє поняття чітко вказує на виконавців, але на відміну від юридичного поняття (геноциду) не передбачає притягнення винуватців до відповідальності. Етнічні чистки трактують як дії держави з метою формування етнічно однорідного населення на певній території. У звіті експертної комісії, створеної на вимогу Радбезу ООН щодо злочинів на території колишньої Югославії, етнічні чистки визначають як «цілеспрямована політика,

здійснена насильницькими чи терористичними методами однією етнічною або релігійною групою з метою усунення з певних географічних районів цивільного населення іншої етнічної або релігійної групи» [24]. Етнічні чистки є проявом етнічного конфлікту, що виникає в результаті розпаду держави [25].

У такому конфлікті етнічні групи прагнуть посилити свою безпеку, намагаючись встановити політичний контроль над територією. Цей різновид етнічного конфлікту особливо гострий тому, що із занепадом держави традиційні механізми стримування насилля як правило не діють. Саме така ситуація склалась на Волині у період Другої світової війни.

Розпад держави виявляється у занепаді попередньо діючих правил в одній або кількох ключових ділянках – військовій організації, фінансовій структурі, політичному представництві тощо. Однією з найважливіших ознак держави є право на монопольне використання сили на своїй території. Тому втрата контролю над територією – це ознака розпаду держави. Якщо таке трапилось, тоді кожна з етнічних груп, що опинилися на території колишньої держави, використовує право на застосування сили, виходячи зі своїх інтересів та можливостей.

Вибух польсько-українського етнічного конфлікту під час Другої світової війни слід пояснювати саме втратою легітимного контролю на застосування сили, що було наслідком німецько-радянської війни. Показово, що конфлікт виник не у 1939 р., коли польська влада була замінена німецькою та радянською окупаційною владою, а лише у 1943 р., у розпалі німецько-радянської війни, коли Німеччина почала втрачати контроль на окупованих територіях Західної України та Волині.

Отож, якщо метою прийняття резолюції Сенатом Польщі було увінчання пам'яті громадян II Речі Посполитої («Nie o zemstę, lecz o ramię wołają ofiary»), які загинули у 40-х роках, то поряд з виконавцями – «українськими націоналістами», варто було б додати і «польських націоналістів» з АК, адже їхні жертви також були громадянами II РП.

Чесне визнання подій 1943–1945 рр. у Східній Галичині і Волині «етнічними чистками», здійсненими українськими і польськими збройними формуваннями в умовах війни і втрати державності обох народів, видається цілком відповідним кроком для взаємного

примирення. Цей крок стане можливий за умови, коли популістів з обох сторін кордону змінять відповідальні політики.

Список використаних джерел

1. Це розширений і доповнений варіант статті, опублікований 12.07.2016 на порталі Zaxid.net під назвою «Волинська трагедія» чи «Волинська різанина»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zaxid.net/volinska_tragediya_chi_volinska_rizanina_n1397492

2. Українців та поляків об'єднує комплекс жертви, – Ольга Гнатюк [Електронний ресурс] // Громадська радіо. – Режим доступу : <http://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/ukrayinciv-ta-polyakiv-obyednuye-kompleks-zhertvy-olya-gnatyuk>. – Назва з екрану.

3. Кралюк П. Без Гедройця, або деякі міфи про «Волинську різанину» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/HISTORY/bez-gedroyca-abo-deyaki-mifi-pro-volinsku-rizaninu-.html>. – Заголовок з екрану.

4. Волинська трагедія-1943. український погляд: етнічна чистка чи польсько-українська війна? [Електронний ресурс] // Цензор.Нет. – Режим доступу: http://censor.net.ua/resonance/396030/volinska_tragedya1943_ukranskiyi_poglyad_etchna_chistka_chi_polskoukranska_vuina. – Назва з екрану.

5. У Росії пропонують визнати «Волинську трагедію» геноцидом [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/07/29/7116273/>. – Назва з екрану.

6. Свободівці відреагували на рішення Польського Сейму – хочуть мораторій на встановлення пам'ятників польським діячам у Житомирі [Електронний ресурс] // Житомир. Info. – Режим доступу : http://www.zhitomir.info/news_158652.html. – Назва з екрану.

7. Опока Ю. «Геноцид» – лише початок [Електронний ресурс] / Ю. Опока // Zaxid.net. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?genotsid__lishe_pochatok&objectId=1398612. – Заголовок з екрану.

8. Грицак Я. Про наслідки для України і українсько-польські відносин [Електронний ресурс] // Новое время. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/opinion/grytsak/shljah-ukrajini-ta-polshchi-do-proshchennja-183764.html>. – Заголовок з екрану.; Агаркова Т. Волинь: асиметрія пам'ятей. 8 істориків про рішення польського парламенту [Електронний ресурс] // Громадське телебачення. – Режим доступу :

<http://hromadske.ua/posts/volyn-asymetriia-pamiatei-8-istorykiv-pro-rishennia-polskoho-parlamentu>. – Заголовок з екрану.

9. Senat upamiętnił ofiary rzezi wołyńskiej [Електронний ресурс] // Wiadomości.pl. – Режим доступу: internetowej: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,Senat-upamietnil-ofiary-rzezi-wozynskiej,wid,%2018413272,wiadomosc.html?icaid=117aba>. – Назва з екрану.

10. Raphael [Electronic resource] // Wikipedia. – Accessed: https://en.wikipedia.org/wiki/Raphael_Lemkin.

11. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. Clark, N.J: Lawbook Exchange. 2008. – p. 270.

12. Harff B. Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases Since 1945 [Electronic resource] / B. Harff, T. Gurr. – Accessed: https://www.jstor.org/stable/2600447?seq=1#page_scan_tab_contents.

13. Harff B. Victims of the State: Genocides, Politicides and Group Repression since 1945 [Electronic resource] // International Review of Victimology. – Accessed: <http://irv.sagepub.com/content/1/1/23.abstract>.

14. Rummel R. Democide versus genocide: which is what? [Electronic resource] / R. Rummel. – Accessed: <http://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.HTM>

15. Levene M. The crisis of genocide [Electronic resource] // History Today. – Accessed: <http://www.historytoday.com/reviews/crisis-genocide>.

16. Horowitz I. Taking Lives: Genocide and State Power. – 2002. Transactions publishers.

17. Gallagher A. Genocide and its Threat to Contemporary International Order. – 2013. Palgrave Macmillan UK.

18. Концепція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Конвенція_про_запобігання_злочину_геноциду_та_покарання_за_нього. – Назва з екрану.

19. Gallagher A. Genocide and its Threat to Contemporary International Order – P.37.

20. Rwandan genocide [Electronic resource] // Wikipedia. – Accessed: https://en.wikipedia.org/wiki/Rwandan_genocide#Revisionist_accounts.

21. Там само.

22. Past Genocides and Mass Atrocities [Electronic resource] // United to end genocide. – Accessed: <http://endgenocide.org/learn/past-genocides/>.

23. Liberman B. Ethnic Cleansing' versus Genocide? [Electronic resource] // The Oxford Handbook of Genocide Studies. – Accessed: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199232116.001.0001/oxfordhb-9780199232116-e-3>.

24. Liberman B. Ethnic Cleansing' versus Genocide? [Electronic resource] // The Oxford Handbook of Genocide Studies. – Accessed: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199232116.001.0001/oxfordhb-9780199232116-e-3>.

25. Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт – вивчений феномен? [Електронний ресурс] / Ю. Мацієвський. – Режим доступу : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9613/10-Matsievski.pdf>. – Заголовок з екрану.